

مطالعه تطبیقی معیارهای گروه‌بندی در جامعه‌شناسی و سه سوره اول قرآن کریم

اعظم خطیبی*؛ استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور.

دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم
سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۱، ص ۸۰-۵۵
تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۸/۱۲
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۰/۱۱/۲۳

چکیده

مقاله حاضر برای مقایسه معیارهای جامعه‌شناسی با معیارهای قرآنی در دسته‌بندی گروه‌ها، تعیین انواع گروه‌های موافق و مخالف با معیارهای قرآنی و ارائه راهکارهایی در جهت الگوبرداری نسل جوان از رفتارهای گروه‌های موافق با معیارهای قرآن، به مطالعه تطبیقی معیارهای گروه‌بندی در جامعه‌شناسی و قرآن کریم می‌پردازد.

روش بررسی، توصیفی با رویکرد تحلیل محتوا و نمونه مورد مطالعه، ۳ جزء اول قرآن کریم است. نتایج بررسی نشان داد که معیار جامعه‌شناسی در دسته‌بندی گروه‌ها، بر عوامل اجتماعی تاکید دارد، در حالی که گروه‌بندی در قرآن کریم بر اعتقادات دینی و انتخاب راه و مسیر زندگی استوار است. براساس معیارهای قرآنی، گروه‌ها در یک دسته‌بندی کلی به دو گروه موافق و مخالف با اعتقادات دینی و راه الهی قرار می‌گیرند؛ همچنین هر یک از این دو گروه، به چند زیرگروه دسته‌بندی می‌شوند. نتیجه آن که آموزش ویژگی‌های رفتاری گروه‌های موافق با ارزش‌ها و معیارهای قرآنی به نسل جوان مهمترین راهکار الگوبرداری برای آنهاست.

کلیدواژه‌ها: گروه‌های قرآنی، معیارهای قرآنی، معیارهای جامعه‌شناختی، رویکرد جامعه‌شناسانه.

۱- مقدمه

مکاتب فراوانی در طول تاریخ بشر، برای پاسخگویی به سؤالات انسانی-اجتماعی، شکل گرفته و در همین راستا نیز فرصت‌ها و تهدیدهایی را خلق کرده‌اند. از عصر نزول قرآن و جاری و ساری شدن دین اسلام در جامعه تا به امروز در جهان و دنیای اسلام، تحولات ژرفی رخ داده است و موضوعات فراوانی چهره نموده، که لازم است برای اندیشه و تفکر، دست مایه تأمل و تدبیر قرار گیرد. تحولاتی چون از جاکندگی زمان و مکان (گیدنز، ۱۹۹۰: ۲۱ و کسل، ۱۳۸۳: ۴۶-۴۴)، هجمه اطلاعات و ارتباطات و تشکیل دهکده جهانی و شکل‌گیری جامعه جهانی و نابرابری‌های اقتصادی (والرشتاین، ۱۹۷۴ و ۱۹۷۹) و پیدایش جامعه مخاطره‌آمیز و مدرنیته (بک، ۱۹۹۲: ۱۰) که در درون خود شاهد ظهور و بروز مسائلی است که انسان را مات و مبهوت در حل آنها و در چرخه نابرابری‌های سیاسی (کاردوزو، ۱۹۷۲ و فرتادو، ۱۹۸۴ و مانک، ۱۹۸۶) سرگردان و ناتوان کرده است. این مخاطرات تا اندازه‌ای زیادی توسط منابع ثروت، در جامعه‌ی مدرن ایجاد شده‌اند (فیتزستون، ۱۹۹۰؛ رابرتسون، ۱۹۹۲) و مانند ثروت از الگوی طبقاتی پیروی می‌کنند و انواع گوناگون مخاطرات ناگوار را با خود به همراه می‌آورد (بک، ۱۹۹۲: ۳۵). به نظر می‌رسد دوری و جدایی انسان از معنویت و اعتقادات دینی از علل تشدید کننده این مخاطرات باشد و گروه‌های انسانی بیش از هر نهاد دیگری در معرض این مخاطرات قرار می‌گیرند. از سوی دیگر جوانان با زندگی در همین گروه‌های انسانی است که هویت خود را می‌سازند.

در عصر جدید با رشد مکاتب متنوع و تبلیغات رسانه‌های فراملی، در جوانان جوامع اسلامی نابسامانی‌های هویتی ایجاد شده است که بیش از هر زمانی به تمهید الگویی مناسب برای هویت‌گیری آنها احساس می‌شود.

مهم‌ترین راه چاره برای فهم درست این چالش‌ها و مدیریت خلاق و سازنده توانمندی‌ها؛ اندیشه و استعانت از کتاب خداست. این نوشتار بر آن است با استفاده از روش علمی از قرآن کریم، برای پاسخگویی به سؤالات ارکان و نهادهای اصلی زندگی جمعی بشر، مدد جوید.

جامعه‌شناسان برای دسته‌بندی گروه‌ها براساس معیارهای خاص تلاش کرده‌اند، مانند دسته‌بندی براساس تعداد، گستره، پخش، آهنگ، اندازه، دوام و غیره (بالندیر، ۱۹۷۴؛ کوئن، ۱۳۷۳؛ تنهایی، ۱۳۷۹؛ عضدانلو، ۱۳۸۶؛ گورویچ، ۱۳۵۶)، اما دسته‌بندی گروه‌ها براساس معیارهای دینی در جامعه‌شناسی دچار یک گسل و شکاف می‌باشد. گروه از مفاهیم اجتماعی است و جامعه‌شناسان برای تبیین آن کمتر به معیارهای اعتقادی و باور دینی مبتنی بر قرآن پرداخته‌اند. اگر چه معیارهای قرآنی ارزشی است و ریشه در اعتقادات افراد دارد و معیارهای جامعه‌شناختی عام و تجربی هستند.

همچنین امروزه، نواندیشی بیش از هر زمان دیگری ضروری است. گرچه اندیشمندان اسلامی به معیارهای قرآنی توجه بسیاری کرده‌اند، اما تاکنون در جامعه‌شناسی چنین تلاش علمی صورت نگرفته و هنوز جای الگوهای سازنده‌ای که از قرآن استخراج شده باشد و برای جوان امروز به عنوان گروه مرجع کاربرد داشته باشد، خالی است. با توصیفی که گذشت، این پژوهش درصدد است تا با روش علمی و رویکرد جامعه‌شناسانه در قرآن کریم غور کند و گامی هر چند ناقابل، اما ارزشمند در جهت بومی سازی متون علوم انسانی با تاکید بر راهکارها بردارد و دامنه تحقیق را گسترش دهد. لذا سؤال اساسی این است

که در جامعه‌شناسی و قرآن کریم، گروه‌ها بر اساس چه معیاری دسته‌بندی می‌شوند؟ و چه راهکاری برای الگوبرداری جوان و ساختن هویت آنها می‌توان ارائه داد؟

۱-۱- ضرورت و اهمیت مسأله

بشر امروز در گیرودار ساخته‌های صنعتی خود آن‌چنان گرفتار آمده و در گرداب بی‌هویتی ناشی از مدرنیته فرو رفته که فراموش کرده کتاب و راهنمایی بزرگ برای نظم‌بخشی به زندگی او نازل شده است. کسب معرفت در حوزه‌های اساسی اجتماعی از مکاتبی که ساخته ذهن و اندیشه بشر سوسیال لیبرال قرن هفده به بعد است، گستره اندیشه بشر را محدود و در درون دیوارهای آهنین خارداری محبوس ساخته که به‌سختی توان رهایی از بحران‌های عصر مدرن را برایش امکان پذیر می‌سازد. قرآن را وانهادن و از کلام خالق هستی دور شدن، انسان را به دنیای محدود و افق بسته‌ای وارد می‌سازد که انجامش، ناپایداری کانون خانواده و عدم تعادل سیاسی و بحران اقتصادی است.

نسل تربیت شده در فرهنگ منیت‌ها و خودخواهی‌ها با قرار گرفتن در عرصه رقابت‌های ویرانگر هویت انسانی و افزودن سرمایه برای تسلط و غارت فرهنگی و چپاول داشته‌ها و انباشته‌های هم‌نوعان، دیگر توان اندیشه درباره دنیایی سواى آنچه به او داده‌اند، ندارد. در این حالت این انسان مدرن در مانده دست به دامان مکاتبی دراز می‌کند که با ظاهری فریبنده همان افکار گذشته را با رنگ و لعابی تازه به ذهنش فرو می‌کند. حال اگر این نسل تشنه حقیقت، مبانی را از قرآن کریم بگیرد، مسیرش غیر از مسیری خواهد شد که امروز درگیر آن است. او می‌تواند به کمال و سعادت خود و جامعه باهم بیندیشد و برای فردایی بهتر و سعادت‌مندانه‌تر برنامه‌ریزی کند و نظر را از نظریه‌پرداز حقیقی بگیرد. این انسان الهی است، دیگر انبوه تنها (Lonely crowd) (ساروخانی، ۱۳۷۱: ۵۴) نیست که در ازدحام‌ها گم شود؛ زیرا برای زندگی سعادت‌مندانه‌اش طرحی روشن دارد.

این پژوهش نیز قصد دارد تا تعالیم ارزنده قرآن را شاهراه حرکت خود قرار دهد و در دنیای جامعه‌شناسی، فضای دیگری باز کند. فضایی که هنوز در افکار و اندیشه برخی، محکوم به عرفی شدن است و دین پاسخی برای نیازهای امروز بشر ندارد. در حالی که این افکار غلط مانند غل و زنجیرهایی است که افکار بشر را در خود محبوس کرده و دین را ناتوان از پاسخگویی قلمداد می‌کند.

۱-۲- اهداف

این پژوهش قصد دارد تا از زبان شارع مقدس، در ۳ سوره اول قرآن، به مسائل زیر دست یابد.

۱- معیارهای جامعه‌شناسی در دسته‌بندی گروه‌ها

۲- معیارهای قرآنی در دسته‌بندی گروه‌ها در سوره‌های حمد و بقره و آل عمران

۳- ویژگی‌های گروه‌های هم‌نوا و ناهم‌نوا با معیارهای قرآنی در دو سوره بقره و آل عمران

۴- راه‌کار در زمینه الگوبرداری نسل جوان از رفتارهای گروه‌های هم‌نوا با معیارهای قرآنی

۱-۳- روش تحقیق یا متدولوژی

روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا و ابزار گردآوری اطلاعات، فیش‌برداری و پرسش‌نامه معکوس می‌باشد. به این معنا که محتوا و پاسخ (آیات قرآنی) در دسترس محقق می‌باشد که با مراجعه به آن به سؤالاتش پاسخ می‌دهد (ساروخانی، ۱۳۷۱: ۱۲۰). قلمرو مطالعه، سه سوره اول قرآن شامل سوره حمد (مکی) و سوره بقره و آل عمران (مدنی) می‌باشد.

۲- ادبیات نظری تحقیق

معیارهای دسته‌بندی در گروه‌های انسانی در جامعه‌شناسی و قرآن کریم باهم منافاتی ندارند بلکه تفاوت‌هایی دارند که می‌تواند مورد تعمق و تدبر قرار گیرد. در جامعه‌شناسی نظر انسان‌های دارای تفکر اجتماعی مبنا قرار می‌گیرد و در قرآن کریم، نظر خالق هستی که محیط بر همه چیز از جمله انسان است، پایه و اساس اندیشه قرار می‌گیرد. به همین دلیل دیدگاه جامعه‌شناسی نسبت به قرآن کریم محدود و بسته است. زیرا معیارهای اجتماعی را انسان‌ها ساخته‌اند تا توان انتقال اندیشه علمی خود را به نسل بعدی داشته باشند. در حالی که خداوند متعال منزله از این نیاز است. مهمتر آن که انسان‌ها به آن چه عینی و مربوط به منافع مادی و اجتماعی و این دنیایی است توجه دارند ولی به استناد آیات فراوانی، قرآن کریم بر اولویت سعادت‌مندی در جهان آخرت بسیار تاکید دارد. بنابراین معیارهای قرآنی ارزشی و زیر بنایی است و معیارهای جامعه‌شناسی عینی و اجتماعی است به همین دلیل براساس معیارهای متمایز آنها، تعبیر از گروه‌ها در جامعه‌شناسی و قرآن کریم متفاوت خواهد بود. در جامعه‌شناسی گروه‌ها یا در سطوح خرد بررسی شده‌اند (مانند کاری که هورتون کولی روانشناس اجتماعی آمریکایی انجام داده) و یا در سطح میانه (مانند تئوری متوسط رابرت مرتن جامعه‌شناس آمریکایی) (تنهایی، ۱۳۷۹؛ عضدانلو، ۱۳۸۶). در حالی که در قرآن کریم گروه‌ها از بعد اعتقادی و در سطح کلان مورد توجه‌اند. البته در مطالعه‌ی علمی، منافاتی بین معیارهای قرآنی و جامعه‌شناسی وجود ندارد و هدف این مطالعه نیز اضافه کردن معیار جدیدی است که تاکنون در تحقیقات اجتماعی مغفول مانده است.

قبل از بحث اصلی معیارها به اختصار گروه از منظر جامعه‌شناسی تبیین می‌شود.

۲-۱- گروه‌ها اولین پدیده اجتماعی

در جامعه‌شناسی گروه عبارت است از افرادی که ۱. وجوه اشتراک مهم دارند. (مانند هدف مشترک، دشمن مشترک و...) ۲. فعالیت مشترک دارند. (مانند کنش متقابل) ۳. نسبت به هم احساس تعلق خاطر یا احساس «ما» دارند. ۴. دارای ساخت و سازماندهی می‌باشند (کونن، ۱۳۷۳: ۱۲۹). شکل‌گیری گروه همانند تشکیل جامعه براساس رفع نیاز فطری انسان‌هاست. راغب اصفهانی (۴۰۲ه) اشاره می‌کند که «تفرد» یعنی (انزوا و امری را به تنهایی انجام دادن)، منجر به از میان رفتن «انسانیت» می‌گردد و فضیلت به‌شمار نمی‌آید و گفته‌اند که جز در سه وضعیت، تفرد مکروه است: برای سلطان: در زمان تدبیر اندیشی، برای حکیم: در زمان استنباط حکمت و برای عابد در زمان مناجات با خداوند متعال.

۲-۲- معرفی‌های چهارگانه گروه اجتماعی

اولین معرف یک گروه اجتماعی، وجود وجه یا وجوه اشتراک مهم در میان اعضای آن است. بروز یک وجه اشتراک به پیدایش یک گروه کمک می‌کند ضمن آن که از بین رفتن آن نیز موجب از هم پاشیدگی گروه می‌گردد. همچنین هرچه وجه اشتراک اعضای گروه مبتنی بر مسائل اعتقادی و فرهنگی باشد، بر توانمندی گروه افزوده خواهد شد. به عنوان مثال با کمی مطالعه در اصطلاحات مربوط به جامعه نظیر اجتماع بدوی، اجتماع الناس، الاجتماع الانسانی، الاجتماع البشري، الاجتماع الدینی و الاجتماع البشر در می‌یابیم که ترکیب الاجتماع الدینی بر خلاف سایر ترکیب‌ها براساس اجتماع‌کنندگان و یا مکان اجتماع نبوده بلکه اجتماع براساس ویژگی فکری و عقیدتی ایشان است. چنان‌که استبصار دینی پیوند مردم در عالی‌ترین مراتب است. ابن‌خلدون در تحلیل دولت‌ها و موحدان که با دعوت دینی کارشان بالا گرفت، می‌نویسد: «آیین دینی باعث از میان رفتن رقابت، کشمکش و حسادت موجود در میان اهل عصیت می‌گردد و توجه را تنها به سوی حق معطوف می‌سازد. پس اگر برای اهل عصیت آگاهی (استبصار) در کار خویش حاصل گردد، هیچ چیز جلو دارشان نخواهد بود.» (مقدمه ابن‌خلدون، ۱۳۶۲: ۱۲۵).

دومین معرف یک گروه اجتماعی، وجود فعالیت مشترک و کنش متقابل (Interaction) میان اعضای آن است. گروه به جهت بقای خود نیازمند برقراری کنش متقابل است. ادیان معمولاً در داخل خود واجد ویژگی‌های تشکیلی گروه هستند. اگر هدف تضعیف یک گروه و یا دین باشد، دشمن دین و یا گروه، به جای مقابله مستقیم، کنش‌های متقابل مفید ایشان را متفرق می‌سازد. هر چه از کنش‌های متقابل مفید ایشان کاسته شود، احتمال فروپاشی گروه بیشتر خواهد شد.

واژه مهم «الفت» یا Attachment به معنای دلبستگی، وابستگی و انسجام، از دیرباز مورد توجه متفکران جهان اسلام مانند محمدبن یوسف‌العامری بوده است. او در کتاب (السعادة و الإسعاد) به نقل از افلاطون اشاره می‌کند: «هر مدینه‌ای که در آن الفت و محبتی بین اهلیش نباشد، نه نوری در آن است و نه واجد نظام و ثبات و قوامی خواهد بود.. او اسباب ایجاد الفت را «معاشرت» می‌داندست و در زمینه‌ی اسباب افتراق به عوامل قابل توجهی اشاره می‌نمود، از جمله: ۱. اختلاف در دین ۲. رواج مال‌اندوزی ۳. فخر فروشی به یکدیگر و خودخواهی (العامری النیسابوری، ۱۳۳۶: ۲۲۹).

سومین معرف گروه‌های اجتماعی، وجود یک نوع احساس (Emotion) مشترک است. هر چه کنش متقابل بین افراد بیشتر شود، علاقه آنها به یکدیگر بیشتر می‌شود. مانند هیجان‌ات در مسابقه ورزشی.

چهارمین معرف یک گروه وجود ساخت و سازماندهی گروهی است. گروه‌ها در سیری تدریجی همواره علاقمند به قرار گرفتن در مسیر تقسیم کار و مشخص نمودن نقش‌های اجتماعی هستند. معمولاً نقش‌های یک گروه در ابتدای شکل‌گیری آن از قواعد و سلسله مراتب ساده‌تری نسبت به گروه‌های قدیمی‌تر تبعیت می‌نماید. هر چه از عمر گروه‌های اجتماعی می‌گذرد، تمایل آنها به ایجاد سلسله‌مراتبی جهت برقراری نظم درون گروهی بیشتر می‌گردد و چنان‌که گفته شد نفس این عمل مبتنی بر نیاز طبیعی انسان‌هاست که البته می‌تواند از مسیر واقعی خود خارج گردد. چنان‌که ابن‌سینا می‌گوید که فساد اطرافیان منجر به فساد حال خود ملوک و رهبران نیز می‌گردد (العربی الخطابی، ۱۹۸۸، ج: ۱، ۲۷۸).

به هر حال جامعه‌شناسان درباره تعریف مفهوم گروه توافق ندارند و شاید پذیرفته‌ترین تعریف گروه را بتوان به صورت زیر ارائه کرد: «گروه مرکب از تعدادی از انسانهاست که با یکدیگر روابط متقابل داشته، از عضویت خود در یک جمع که اعضای آن از یکدیگر انتظار اعمال و رفتار مشترکی دارند، آگاهند.» (کوئن، ۱۳۷۹: ۱۲۹). انسان‌ها دائماً با یکدیگر در ارتباطند و این ارتباطات به هر شکلی که ظاهر شود گروهی را تشکیل می‌دهد که شامل افرادی با تجربیات، وابستگی‌ها و خواسته‌های مشترک است. «به زبان ساده‌تر، افراد در عین حال که فردیت خود را حفظ می‌کنند، به عنوان عضو یک گروه، خود را «ما» نیز می‌خوانند. مفهوم «ما» نشان می‌دهد که فرد خود را متعلق به یک گروه می‌داند.» (عضدانلو، ۱۳۸۶: ۵۱۵).

۲-۳- ساخت و کارکرد

در جامعه‌شناسی برای مطالعه هر پدیده‌ی اجتماعی مانند گروه، سازمان، هنجار، ارزش، نهاد و... مناسب است که ابتدا به ساخت و کارکرد آن پدیده توجه شود.

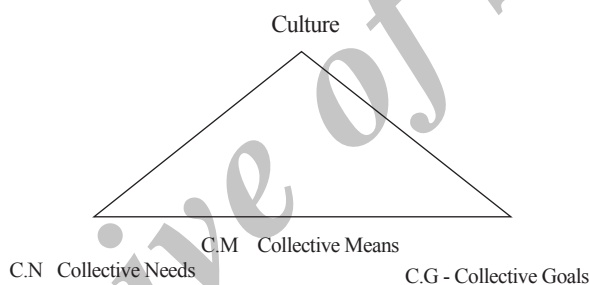
ساخت و کارکرد از منظر مکاتب مختلف، تعاریف متفاوتی دارد که به برخی از آنها به اختصار اشاره می‌شود.

ساخت از نظر کنش متقابل نمادینها، به معنای کنش پیوسته است. کنش پیوسته می‌تواند و بایستی به عنوان واقعیتی مستقل و متکی به خود که لزومی به شکسته شدن به اجزاء یعنی افراد تشکیل‌دهنده آن ندارد، مورد مطالعه قرار گیرد. برای مثال نهاد خانواده و یا فرآیند ازدواج، جنگ، مجادلات در مجلس و یا فعالیت‌های اقتصادی نمونه‌هایی از کنش پیوسته و یا ساخت اجتماعی هستند که به‌عنوان واقعیت بیرونی، دارای اصالت جمع هستند و برای شناخت آن، هیچ نیازی به رجوع به تک تک افراد نیست. (تنهایی، ۱۳۷۹: ۴۵۵). ساخت اجتماعی یعنی آن دسته از روابط اجتماعی بنیادی که شکل اساسی هر جامعه را تعیین و محدوده سازمانی مشروع افراد را برای کنش اجتماعی تعریف می‌کند (میشل، ۱۹۷۹: ۱۹۹) و یا به معنای «روابط متقابل منظمی است که میان عناصر مختلف یک نظام اجتماعی با جامعه وجود دارد. مثل روابط خویشاوندی، مذهبی، اقتصادی، سیاسی یا دیگر مؤسسات که در هر جامعه ساخت اجتماعی آن جامعه را تشکیل می‌دهد.» (مارشال، ۱۹۹۶: ۵۱۷). به عبارت دیگر «ساخت اجتماعی یا فرهنگ در زبان جامعه‌شناسی به اموری عینی و واقعی اشاره می‌کند که اگرچه قابل مشاهده نیستند، اما زندگی اجتماعی را به ویژه با محدود کردن و فشار آوردن بر آنچه مردم تفکر، احساس یا زندگی می‌کنند، عمیقاً متأثر می‌سازد.» (جانسون، ۲۰۰۰: ۳۱۵).

کارکرد به معنای اثراتی است که یک پدیده برای جامعه دارد. فایده و نتیجه‌ای که یک واقعیت اجتماعی برای مجموعه‌ی ساخت یا نظام اجتماعی در پی دارد بدون آنکه بدانیم در چه مکتبی بررسی شود (تنهایی، ۱۳۸۲: ۸۶-۸۵). و «تحلیل کارکردی یک پدیده، وجود یک پدیده یا انجام یک فعل را به میزان فواید و نتایجی که دارد به حساب می‌آورد. یعنی سهمی که در حفظ ثبات در کل جامعه به عهده می‌گیرد.» (مارشال، ۱۹۹۶: ۱۹۰). و «کارکرد هر پدیده اجتماعی عبارت از سهم و کمکی است که آن پدیده به زندگی اجتماعی تام می‌کند.» (مرتن، ۱۹۶۸: ۷۹). به تعبیر دیگر کارکرد یعنی «این که چگونه یک پدیده یا نظام اجتماعی کار می‌کند، چگونه تغییر می‌کند و چه نتایجی به وجود می‌آورد، چه روابطی

میان عناصر یک نظام کلی وجود دارد، جایگاه هر کدام در نظام اجتماعی کجاست و اینکه هر کدام با این خصیصه‌ها چه نتایجی را دنبال می‌کنند.» (جانسون، ۲۰۰۰: ۲۱۸).

گروه‌ها برای رفع نیازهایشان با تدوین و تنظیم اهداف به دنبال راه‌هایی برای رسیدن به این اهداف می‌باشند. مجموعه‌ی سازمان‌یافته‌ای از روابط اجتماعی که اعضای جامعه یا گروه به صورت‌های گوناگون در آن درگیر می‌شوند (مرتین، ۱۹۶۸: ۲۱۶) و یا رابطه بین اهداف و راه‌های رسیدن به اهداف، در جهت رفع نیازها ساخت نامیده می‌شود. اثراتی که این راه‌ها در راه رسیدن به اهداف و رفع نیازها بر جای می‌گذارند و همچنین پیامد اهداف، کارکردهایی هستند که جامعه‌شناسان به دنبال شناخت آنها می‌باشند. کارکردها گاهی مثبت و سازنده و گاهی منفی و مخرب و گاهی هم‌خنثی می‌باشند (ریترز، داگلاس، گودمن، ۱۳۹۰: ۱۷۵ و ۱۸۱-۱۷۹)، به گونه‌ای که وجود و یا عدم وجود پدیده، هیچ اثر خاصی در جامعه ندارد. مطالب بالا در مثلث تبیین نظام اجتماعی زیر خلاصه شده است.

شکل ۱: رابطه اجتماعی نیازها، راه‌ها و اهداف (تنهایی، ۱۳۸۲: ۷۱)

با توضیح اجمالی که در رابطه با گروه‌ها، ساخت و کارکرد ارائه شد، لازم است معیار دسته‌بندی گروه‌ها نیز شناخته شود. بخش بعدی، به این موضوع می‌پردازد.

۳- معیارهای دسته‌بندی گروه‌ها

۳-۱- معیارهای دسته‌بندی گروه‌ها در جامعه‌شناسی

در جامعه‌شناسی برای مطالعه گروه‌ها، معیارهایی در نظر گرفته می‌شود که بتوان به طرق مشخص و یا تجربی و آزمودنی، آنها را از یکدیگر تفکیک کرد. گورویچ به روایت باسرمین، پانزده معیار را برای تفکیک و شناخت گروه‌بندی‌ها (باسرمین، ۱۹۶۸؛ تنهایی، ۱۳۷۹: ۵۷۸-۵۷۴) ذکر می‌کند که به اختصار از نظر می‌گذرد.

معیار دسته‌بندی ۱- از نظر محتوا شامل دو بعد است:

الف- تک کارکردی ب- چند کارکردی. ۲- از نظر اندازه و یا گستره (Scope) شامل سه بعد است:

- الف- گروه کوچک ب- متوسط ج- بزرگ. ۳- از نظر درازا و یا مدت شامل سه بعد است: الف- موقتی مانند جماعت (Crowd) ب- ثابت ج- دایم مانند مسجد. ۴- از نظر آهنگ، به لحاظ تحرک اجتماعی شامل سه بعد است: الف- کند ب- میانه ج- تند. ۵- از نظر پخش (effluence)، نشانگر چسب (Cohesion) و یا انسجام (Integration) میان افراد یک گروه‌بندی است که شامل چهار بعد است: الف- فاصله مانند گروه‌های بی‌ساخت ب- برخوردی مصنوعی ج- گردهمایی دوره‌ای، مانند گردهمایی‌های سالیانه شرکت تولیدی و یا تجاری د- نشست‌های دائمی (Permanent Meeting).
- ۶- معیار دسته‌بندی از نظر بنیان شکل‌پذیری شامل سه بعد است: الف- خودبخودی (spontaneous) ب- داوطلبانه ج- اجباری
- ۷- معیار دسته‌بندی از نظر شیوه‌پذیرش شامل سه بعد است: الف- باز ب- مشروط ج- انحصاری.
- ۸- از نظر میزان بیرونی و ساختی بودن شامل سه بعد است: الف- سازمان نیافته و یا ناساختی ب- سازمان نیافته ولی ساختی ج- سازمان یافته بخشی د- سازمان یافته کامل.
- ۹- از نظر کارکرد شامل شش بعد است: الف- خویشاوندی (Kinship) ب- پیوستگی (affinity) ج- محلیت (Locality) د- اقتصاد ه- اقتصاد و پیوستگی و- کمال‌گرایی یا درجه‌اعلی رسیدن (tiptop). هر گروه‌بندی می‌تواند در انجام یکی از این کارکردها عمل کند.
- ۱۰- معیار دسته‌بندی از نظر جهت‌گیری شامل دو بعد است: الف- همبستگی یا تضاد ب- سوگیری ائتلافی (federal)
- ۱۱- معیار دسته‌بندی از نظر شیوه نفوذ جامعه جهانی شامل سه بعد: الف- ائتلافی ب- تسلیمی ج- کاملاً تسلیم و تحت نفوذ.
- ۱۲- از نظر میزان همسازی (Compatibility) شامل چهار بعد: الف- همسازی کامل میان گروه‌های هم‌سنخ ب- همسازی بخشی میان گروه‌های هم‌سنخ ج- ناهمسازی میان گروه‌های هم‌سنخ د- گروه‌بندی‌های ناهم‌ساز، مانند دولت‌های توتالیتر.
- ۱۳- معیار دسته‌بندی از نظر شیوه اجبار شامل دو بعد است: الف- شرطی ب- غیر شرطی.
- ۱۴- از نظر اصل حاکم بر ساخت و سازمان شامل دو بعد است: الف- اصل تسلط بر اجزاء ب- اصل همکاری (Collaboration) میان اجزاء.
- ۱۵- معیار دسته‌بندی از نظر میزان وحدت شامل سه بعد: الف- جوامع تک دولتی ب- جوامع فدرال ج- جوامع متحد (گورویچ، ۱۳۵۱ و باسرن، ۱۹۶۸ و بالندیر، ۱۹۷۴).
- همان‌طور که ملاحظه شد در جامعه‌شناسی معیارهای دسته‌بندی گروه‌ها مبتنی بر عوامل اجتماعی بوده و به عوامل اعتقادی و دینی توجهی نشده است.

۳-۲- معیارهای دسته‌بندی گروه‌ها در قرآن کریم

در قرآن کریم، گروه‌ها معنای خاصی دارند که با جامعه‌شناسی فرق می‌کند. در جامعه‌شناسی گروه یک واحد اجتماعی با مشترکات اجتماعی است. در قرآن گروه یک واحد اعتقادی با باورداشت‌های مشترک است که بر مبنای همان باورها بسیج می‌شوند و یا در مقابل هم صف‌آرایی می‌کنند. عقیده و ایمان در انتخاب ارادی انسان نقش اساسی دارد.

در قرآن کریم، به ساخت و کارکرد توجه خاصی شده است. برای مثال هدف و علل چرایی شکل‌گیری گروه‌ها و اقوام متنوع انسانی و اختلافات را کسب شناخت و معرفت بیان می‌دارد (حجرات/۱۲). قرآن کتابی است که پدیده‌های انسانی را در کنار پدیده‌های الهی به‌طور همزمان مورد مذاقه قرار می‌دهد و اهل بصیرت و علما را دعوت به اندیشه و تدبیر در احوال آیات آن می‌کند.

همچنین معیارهای جامعه‌شناسی به‌طور مستتر در قرآن کریم وجود دارد. برای مثال وقتی در سوره حمد از خداوند مسئلت می‌نماییم که ما را به راه مستقیم هدایت کند و نه راه غضب‌شده‌ها و گمراهان (صفوی، ۱۳۸۷)، به سه گروه بزرگ نعمت داده‌شدگان (انعمت علیهم)، غضب‌شدگان (مغضوبین) و گمراهان (ضالین) (حمد/۷) اشاره می‌کند، در واقع این آیه به معیار جامعه‌شناسانه‌ی گستره - اندازه و میزان سازگاری با دستورات الهی نیز اشاره دارد. اما معیارهای قرآن کریم با معیارهای جامعه‌شناسانه دو تفاوت اساسی دارد. ۱- اولین تفاوت، دسته‌بندی گروه‌های انسانی بر اساس اعتقادات دینی می‌باشد.

بر اساس این معیار و معیار اندازه، گروه‌های بزرگ به دو دسته اهل کتاب و مشرک، دسته‌بندی می‌گردند. هر انسانی یا اهل کتاب است که در این صورت به خدا و کتاب آسمانی و پیامبر خدا ایمان دارد و یا کافر است و به خدا و هیچ کتاب آسمانی ایمان ندارد. سه دین بزرگ آسمانی در قرآن کریم شامل یهود، نصاری (مسیحیت) و اسلام معرفی شده است. البته صائبان که پیروان دین یحیی و یا به روایتی نوح و یا ابراهیم می‌باشند اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند نیز پاداش آنها نزد پروردگارشان محفوظ است و هیچ ترس و غمی از گذشته و آینده ندارند. زیرا آنچه مورد پذیرش حضرت حق است ایمان خالص، عمل نیک و خدمات اجتماعی است که ارزش دارد و در قرآن این یک قانون کلی است زیرا آن چه حقیقت دارد، ارزشمند است و ظاهرسازی ارزش ندارد. همچنین مجوس که پیروان زردشت می‌باشند نیز بر اساس آیه ۱۷ سوره مبارکه حج، از اهل کتاب می‌باشند و نام کتاب آنها اوستا است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۱، تفسیر آیه ۶۲ بقره؛ ۱۷ حج و ۶۹ مائده) حال اگر افرادی جزء هیچ یک از پیروان این ادیان نباشند، اهل کتاب نیستند و از نظر قرآن کریم، مشرک می‌باشند (بقره/۶۲).

اگر در کنار پذیرش خالق بودن خداوند، به خدایان دیگری هم اعتقاد داشته باشند، چه بدانند و چه ندانند، مشرک قلمداد می‌شوند.

معیار دیگر در قرآن انتخاب راه است. در درون هر یک از ادیان آسمانی، گروه‌هایی وجود دارند که یا راه را درست انتخاب کرده و در مسیر حق و حقیقت هستند که از آنها تعبیر به هدایت‌یافتگان شده است (حمد/۷). این افراد، کسانی هستند که با معیارهای مورد قبول قرآن هماهنگ و هم‌نوا می‌باشند. گروه دیگری وجود دارد که با راه خدا سر دشمنی و خصومت دارند. یعنی کسانی که مورد غضب خدا هستند (حمد/۷) و درست بر عکس مسیر حق می‌باشند. گروه میانه‌ی دیگری وجود دارد که اگر چه خدا

و رسول را قبول دارند اما راه را گم کرده و به بیراهه می‌روند (حمد/۷). قرآن کریم این گروه را گمراهان می‌نامد. این سه گروه بزرگ در سوره حمد معرفی شده و توصیف ویژگی‌های آنها در سوره‌های بعد آمده است.

۴- گروه‌بندی‌های انسانی از منظر قرآن کریم

۴-۱- دسته‌بندی گروه‌های انسانی در سوره حمد

قرآن کریم با سوره حمد شروع می‌شود و در این سوره هفت آیه‌ای، خداوند متعال، سپاس را مخصوص خود می‌داند به دلایل زیر؛ ۱- رحمان و رحیم است. کافر و مؤمن از خان نعمتش برخوردارند و برخوردار همه از نعمتش، وسعت مهربانی و بخشندگی او را مبین است. ۲- مالک و صاحب اختیار روز قیامت است. هر صاحب اختیاری، هم توان برخورد با افراد خاطی زیردستش را دارد و هم توان تقویت و دلجویی از فرمانبرانش را دارد. در قیامت از انسان سلب اختیار می‌شود و همه چیز تسلیم حضرت حق می‌شود و تنها اوست که فرمانروایی می‌کند. بنابراین تنها راه سعادت‌مند شدن انسان، پرستش بی‌غل و غش و استعانت محض و مطلق از اوست. «فقط تورا می‌پرستیم و از تو یاری می‌جوییم.» (حمد/۵). بنده مطیع حق باید از این فرمانروای مطلق که مهربان و بخشنده مطلق در دو عالم و در روز جزاست، بخواهد تا به راهی هدایتش کند که کوتاهترین مسیر برای رسیدن به اوست. این مسیر کوتاه و مستقیم راه کسانی است که به آنها نعمت داده شده است و از گمراهی و خشم او در امان هستند (حمد/۶).

در آیه هفتم، خداوند سبحان سه راه را به انسان نمایان می‌سازد؛ الف- راه مستقیمی که خاص کسانی است که به آنها نعمتش را ارزانی داشته است. ب- راه کسانی که مورد خشم و غضب او هستند و ج- راه کسانی که گمراهند و راه را نمی‌شناسند. یعنی کسانی که جاهل هستند. در کل قرآن کریم، به معرفی این سه گروه می‌پردازد که در بحث‌های بعدی به آنها پرداخته خواهد شد.

معیار انتخاب راه

همنویان با معیارهای قرآنی	ناهمنویان با معیارهای قرآنی	ناهمنویان و دشمنان معیارهای قرآنی
نعمت داده شدگان کسانی که در راه حق هستند	گمراهان- کسانی که راه را گم کرده‌اند.	غضب‌شدگان برگزیدگان راه غیرحق

هریک از این سه گروه، به زیر گروه‌هایی دسته‌بندی می‌گردند. این دسته‌بندی مجدد بر اساس ویژگی‌ها و اعمال و کارهایی است که انجام می‌دهند. به عبارت دیگر گروه‌ها دارای کارکردها و اثرات و نقش‌هایی برای فرد و جامعه می‌باشند که بر مبنای آنها به چند زیر گروه قابل دسته‌بندی می‌باشند.

۴-۲- دسته‌بندی گروه‌های انسانی در سوره بقره

دومین سوره مبارکه بقره است که طولانی‌ترین سوره قرآن کریم می‌باشد و در مدینه نازل شده است. در آغاز افراد متقی را معرفی می‌نماید. یعنی کسانی که به آنها نعمت ارزانی داشته است. گروهی که در این

سوره، با عزت از آنها نام می‌برد و هم‌نوا با معیارهای قرآنی هستند. هدف این گروه عبادت و تقوای الهی است که با تمسک به دین و ارزش‌های الهی، رسیدن به هدف مقدس خود را دنبال می‌کنند (بقره/۵-۳).

مقایسه معیارهای جامعه‌شناسی با معیارهای قرآنی در دسته‌بندی گروه‌های هم‌نوا

از منظر جامعه‌شناس کارکردگرای آمریکایی، رابرت.کی.مرتن، افراد جامعه به دو گروه هم‌نواگرایان و ناهم‌نواگرایان دسته‌بندی می‌شوند. افراد هم‌نوا کسانی هستند که با هنجارها و اهداف جامعه سازگارند و براساس معیارهای اجتماعی، عمل می‌کنند. اینها از وسائلی برای رسیدن به اهدافشان استفاده می‌نمایند که جامعه خواستار اجرای آنهاست (ریترز، ۱۳۷۴؛ آرون، ۱۳۷۰؛ توسلی، ۱۳۶۴؛ گیدنز و بردسال، ۱۳۸۸؛ تنهایی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲). در مکتب کارکردگرایی آنچه مهم است، حفظ نظم موجود در جامعه است. از منظر لیبرال دموکراسی امروز، هنجار جامعه است. اگر اکثریت راه فساد را پذیرفته باشند، همه باید تابع اکثریت باشند. در نظام سرمایه‌داری، سود و منافع شخصی، خودخواهی و خودپرستی در درجه اول اهمیت قرار دارد. در نظام‌های سوسیالیستی نیز منافع جمع و احزاب در درجه اول اهمیت است و نظام سیاسی حاکم، یکه‌تاز قدرت و استیلاء در جامعه می‌باشد. در واقع نظام سوسیال دموکرات، رویه‌ی دیگر نظام لیبرال دموکرات است که حرکت را از هر نقطه‌ای که از پیوستار این دو نظام شروع کنید در انتهای پیوستار به نظام دیگر خواهید رسید. در نتیجه جامعه دارای نظم و انسجام خواهد شد. اگرچه به ظاهر دو رویکرد متفاوت و بعضاً متناقض می‌باشند. اما در عصر جدید، هر دو مکتب، دارای رهیافت یگانه‌ای می‌باشند. در منظر تفسیرگرایان و به‌خصوص ماکس وبر بین اهداف و وسایل دستیابی به اهداف نوعی توازن و تعادل وجود دارد و نوع کنشی هم که بر این اساس انجام می‌گیرد، کنش عقلانی معطوف به هدف است. بنابراین نوع هماهنگی براساس تفسیری است که افراد از موقعیت می‌کنند و براساس آن، کنش مناسب را انجام می‌دهند (ریترز، ۱۳۷۴؛ آرون، ۱۳۷۰؛ توسلی، ۱۳۶۴؛ گیدنز و بردسال، ۱۳۸۸؛ تنهایی، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲). از منظر قرآن کریم، فرد و جامعه، هر دو مهمند (مطهری، ۱۳۸۸؛ طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۰۳-۹۹). و هر آنچه موجب هدایت و سعادت نوع بشر گردد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به همین دلیل معیارهای الهی براساس هدایت و سعادت‌مندی نوع بشر تنظیم شده‌اند و با توجه به این اصل است که گروه‌ها مورد خطاب قرار می‌گیرند.

۵- گروه‌های هم‌نوا با معیارهای قرآنی

متقین اولین گروه هم‌نوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

قرآن کریم می‌فرماید: «متقین کسانی هستند که به جهان غیب ایمان آورند و نماز بپا دارند و از هر چه روزیشان کردیم به فقیران انفاق می‌کنند.» (بقره/۳)

متقین همان تقوا پیشگانند و تقوا صفت خاصی از مؤمنان و یا مرتبه‌ای از مراتب ایمان نیست بلکه صفتی است که در تمام مراحل ایمان، همراه ایمان است و مراد از تقوا پیشگان همان مؤمنانند و دلیل آن آیات بعدی است که به صفاتی که همه مؤمنان از آن برخوردارند توصیف شده‌اند و در برابر کافران و منافقان قرار گرفته‌اند. مؤمنان از دو هدایت فطری و قرآنی برخوردارند، چنان‌که کافران و منافقان دارای دو مرحله

گمراهی‌اند. گمراهی نخست موجب کفر و نفاق آنهاست و گمراهی مرحله بعد افزایش کفر و نفاق آنان را در پی دارد. این معنی از آیه هفتم و دهم سوره بقره استفاده می‌شود (صفوی، ۱۳۸۷: ۲).

همچنین وقتی می‌فرماید که «از هر چه روزیشان کردیم به فقیران انفاق می‌کنند» دلالت بر تمام مواهب مادی و معنوی می‌کند (صفوی، ۱۳۸۷: ۲).

با استناد به این آیه، پیامد و بازتاب ایمان و اعمال فردی در جامعه، باید خود را نمایان سازد. مؤلفه‌ی این بازتاب همان انفاق است.

انفاق به فقرا، از دو منظر قابل تبیین است؛

الف- دگرخواهی، برای کسانی که توان مالی دارند و می‌توانند افرادی را که از این نعمت محروم هستند نیز بهره‌مند گردانند. این افراد با انجام انفاق، علاوه بر داشتن روحیه دگرخواهی، حس خودشکوفایی حقیقی و تعالی‌اندیشی و ایمان خود را نیز تقویت می‌کنند.

ب- ریشه کنی فقر از جامعه

آنچه قابل تعمق و تدبر است، توجه حضرت حق به مسائل جمعی و اجتماعی است. خداوند سبحان نمی‌خواهد بنده‌اش تنها به زهد بپردازد و به قیامتش ایمان آورد اما از آنچه در جامعه می‌گذرد، بی‌خبر باشد و یا بی‌تفاوت از کنارش عبور کند. بلکه می‌خواهد بازتاب ایمان، در جامعه تجلی نماید. سعادت‌مند شدن خود با سعادت‌مند شدن همه با هم گره خورده است. در این صورت می‌توان از جامعه‌ی همنوا یاد کرد. سپس در آیه بعدی می‌فرماید؛ آنان که ایمان آورند به آنچه که بر تو و بر پیامبران پیش از تو فرستاده شد، آنها خود به عالم آخرت یقین دارند (بقره/۴).

از این آیات برمی‌آید که توحید و اعتقاد به یگانگی خداوند از راهی عبور می‌کند که دنیای انسان را در برگیرد و بازتاب ایمان، باید خود را در زندگی افراد جامعه نشان دهد و سپس این دنیا و دین خواهی، به یقین به آخرت و اعتقاد به قیامت ختم می‌گردد. آن‌گاه با تاکید می‌فرماید که آنها از لطف پروردگار خویش به راه راستند و آنها به حقیقت، خود رستگاران عالمند.

خاشعین؛ دومین گروه همنوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

خاشعین کسانی هستند که حق را با باطل مشتبه نمی‌سازند، زکات می‌دهند، از نماز و صبر (روزه) کمک می‌طلبند. خاشعین رستگاران عالمند (نک: بقره/۴۱ و ۴۲ و ۴۵).

صالحان و شایستگان؛ سومین گروه همنوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

صالحان و شایستگان، کسانی هستند که پیشوایی پیامبران خداوند و خلیفه الهی در زمین را می‌پذیرند و اطاعت می‌کنند. (نک: بقره/۱۲۴ و ۱۲۸ و ۱۲۹) و کسانی هستند که بر اثر تقوای باطنی و اطاعت محض اوامر الهی، شایستگی پیشوایی بر مردم را پیدا می‌کنند و خلیفه خداوند بر زمین می‌شوند تا احکام الهی را جاری سازند. (نک: بقره/۱۲۴)

مسلمانان مؤمن؛ چهارمین گروه هم‌نوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

مسلمانان مؤمن کسانی هستند که به خدا ایمان دارند و بر آنچه بر پیامبر اسلام و آنچه از جانب خدا بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و فرزندان آنها مانند موسی و عیسی (ع) فرستاده شده ایمان دارند و بین آنها فرق نمی‌گذارند و تسلیم فرمان خداوند متعال هستند (بقره/۱۳۶).

مؤمنان کاملاً تسلیم حق بوده و از هر نوع شرکی به دور می‌باشند و در انجام اعمال نیک و نیکوکاری تلاش می‌کنند. (بقره/۶۲).

صابران؛ پنجمین گروه هم‌نوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

این گروه در عبادت، مصیبت و جهاد و... صبر را پیشه خود ساخته و مطیع مطلق خواست خداوند می‌باشند.

نیکوکاران، پرهیزکاران و راستگویان، سه گروه دیگر هم‌نوا با معیارهای قرآنی (انعمت علیهم)

این گروه‌ها تنها خشنودی خداوند برایشان مهم است و برپادارنده نماز و انفاق‌کننده در آشکار و نهان‌اند که برای حضور در جنگ و جهاد، شوق دارند.

گروه‌های مذکور در زیر گروه نعمت داده‌شدگان قرار می‌گیرند. به همین دلیل دارای ویژگی‌های مشترکی هستند. اما هر یک از آنها در انجام برخی از رفتارها و نمایان ساختن صفات ویژه در جامعه شاخص می‌شوند و قرآن کریم نیز آنها را به همان القاب یاد می‌کند. (مانند مؤمنین، صابرین و...). اما در کل همه آنها مطیع فرمان خداوند هستند و اوامر او را اجرا و از نواهی او دوری می‌گزینند.

برای جلوگیری از طولانی شدن کلام، تنها برخی از ویژگی‌ها برشمرده شده است و آیه‌های دیگری مبنی بر ویژگی‌های بیشتر این گروه‌ها، در جدول شماره ۲ در بخش یافته‌ها به اجمال آورده شده است. همچنین با رویکرد جامعه‌شناسی به دلایل فردی و اجتماعی این ویژگی‌های رفتاری و پیامدهای آنها برای جامعه اشاره شده است.

الف) یافته‌های توصیفی گروه‌های انسانی هم‌نوا با معیارهای قرآنی در سوره بقره

جدول ۲: توزیع آماری هم‌نواگرایان در سوره بقره (۲۸۶ آیه)

درصد	فراوانی	ویژگی جامعه	آیه	چرایی		هم‌نواگرایان
				اجتماعی	فردی	
۲/۴۵	۷	رفع مشکلات فردی و اجتماعی؛ وجود رهبر و هدایت‌کننده از طرف خداوند در زمین رونق زندگی اجتماعی، شکوفایی و رونق بازار و اقتصاد جاری شدن احکام الهی در جامعه، نوع دوستی، صبر و پایداری در جهاد و سختی	۱۷۷، ۶۶، ۴۳، ۵، ۴ ۱۹۷، ۱۸۹	دادن زکات، پندآموزی از عقوبت زیانکاران، عفو و گذشت، داخل شدن در هر کاری از راهش، صاحب عقل و ادراک	ایمان به خدا و قیامت، برپایی نماز، ترس از خدا	متقین و مفلحین (رستگاران)
۰/۰۷	۲		۴۴، ۵	دادن زکات و مشتبه نکردن حق با باطل	برپایی نماز	خلعتین
۰/۰۷	۲		۱۳۰، ۱۲۳	پذیرش جانشینان و پیامبران خداوند در زمین و پیروی از آنها، برگزیدگان برای رسالت و هدایت جامعه	مطیع محض اوامر الهی	صالحان و شایستگان
۹/۱	۲۶		۱۲۱، ۱۱۰، ۸۲، ۶۲، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۶۶، ۱۷۳، ۲۰۸، ۲۱۳، ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۶۷، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۵	پذیرش آیین پیامبران، اطاعت از اوامر الهی، پرداخت‌کننده زکات، روی گردانی از باطل، نیکوکار، اهل انفاق با بهترین چیزها، دادن مهلت به مقروض، سخت نگرفتن در پس گرفتن وام، صبر و مقاومت، دوستی با خدا، نگرفتن ربا، داشتن سند و نوشته در معاملات نسبه بین خود، عدم خیانت در امانت	ایمان به خدا، تسلیم حق، دوری از شرک، برپاکننده‌ی نماز	مؤمنین مسلمین
۴/۲۰	۱۲	۱۸۰، ۱۸۲، ۱۷۷، ۱۹۵، ۱۹۴، ۱۸۷، ۲۰۳، ۲۱۴، ۲۲۴، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۶۵	انفاق دارایی، آزاد کردن بنده، برپایی نماز و دادن زکات، وفای به عهد، صبر در جنگ و سختی، سوگند دروغ نخوردن، انفاق برای خشنودی خدا، عدم ربا خواری	ایمان به توحید، نبوت، قیامت، تسلیم به حکم خدا، روزه داری	نیکوکاران پرهیزکاران راستگویان	
۱۸/۵۳	۵۳		جمع			

در سوره مبارکه بقره ۵۳ آیه معادل ۱۸/۵۳ درصد آیات درباره گروه‌های انسانی هم‌نوا با معیارهای قرآنی می‌باشد. ۹/۱ درصد آیه‌ها در باره مؤمنان و رفتارهای پسندیده آنها است. گروه‌های هم‌نوا با معیارهای قرآنی، گروه‌های نعمت داده شده‌ای هستند که در راه رسیدن به خدا، راه مستقیم و کوتاهترین راه را انتخاب کرده‌اند. اگرچه این راه دارای مشقات فراوانی است، اما به دلیل ایمان قلبی، زبانی و عملی، رنج و مشقات را بر خود هموار می‌سازند تا رضای خدا را به دست آورند. از مهم‌ترین پیامدهای رفتار براساس معیارهای قرآنی، رفع مشکلات فردی و اجتماعی، رونق زندگی اجتماعی، جاری شدن احکام الهی در جامعه است.

ب) یافته‌های توصیفی گروه‌های انسانی هم‌نوا با معیارهای قرآنی در سوره آل عمران

جدول ۳: توزیع آماری گروه‌های انسانی هم‌نوا با معیارهای قرآنی در سوره آل عمران (۱۹۹ آیه)

درصد	فراوانی	ویژگی جامعه	آیه	چرایی		هم‌نوگرایان	
				اجتماعی	فردی		
۵/۰۳	۱۰		۱۲۵، ۱۱۴، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۳۸، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۰، ۲۰۰، ۱۹۹، ۱۸۶، ۱۷۹	امر به خیر و صلاح و نهی مردم از بدکاری، واسطه هدایت خلق، صبر در جهاد و سختی‌ها، ترک رباخواری، انفاق در وسعت و تنگ‌دستی، فروبردگان خشم، گذشت از بدی مردم	ایمان به خدا و قیامت، برپایی نماز، ترس از خدا	متقین	
۱۰/۵	۲۱	شیوع امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، رفع مشکلات فردی و اجتماعی، وجود رهبر و هدایت‌کننده از طرف خداوند در زمین،	۱۰۵، ۸۳، ۲۷، ۱۲، ۱۲۳، ۱۲۱، ۱۱۷، ۱۰۶، ۱۵۱، ۱۴۸، ۱۳۸، ۱۲۹، ۱۷۰، ۱۶۵، ۱۶۳، ۱۵۵، ۱۹۲، ۱۷۸، ۱۷۴، ۱۷۱، ۱۹۹	جهادکنندگان در راه خدا، اتخاذ اولیای مومن، فرقی میان پیغمبران نگذارند، قیام به نیکوکاری، عدم دوستی و رازگویی با غیرهمدین، راسخ در جنگ برای خدا، نخوردن ربا، ثابت قدم در دین، اجابت دعوت خدا و رسول، ترس از خدا به جای شیطان، صبر و ترس از خدا	تسلیم‌حق، دوری از شرک، سفیدرویان، توکل بر خدا	مؤمنان	
۲/۰۱	۴	رونی زندگی اجتماعی، شکوفایی و رونق بازار و اقتصاد با انفاق و نخوردن ربا،	۱۸۵، ۱۴۵، ۱۴۱، ۱۶	صبر و مقاومت، آموزش از پیامبر، صبر در مصیبت، صبر در جهاد	استغفار	صابران	
۶/۵۳	۱۳	جاری شدن احکام الهی در جامعه، نوع دوستی، استواری در جنگ و جهاد	۹۳، ۹۲، ۷۶، ۵۷، ۱۶، ۱۳۳، ۱۲۵، ۱۱۵، ۱۱۴، ۱۸۴، ۱۴۸، ۱۳۶، ۱۳۴	اطاعت از انبیا، انفاق از آنچه دوست دارند، از بدی مردم درگذرند	استغفار، توبه از گناه و ظلم به نفس	نیکوکاران پرهیزکاران راستگویان	
۰/۵۰	۱		۱۷	رسیدگی به امور مردم	ایمان به خدا	انفاق‌کنندگان	
۲/۰۱	۳		۲۷۸، ۱۷۷	تأویل آیات متشابه و محکم، عدم میل به باطل، شهادت به یکتایی خداوند	تمایل به حق، ایمان به روز قیامت	راسخون= استواران در دانش و بینش	
۱/۰۱	۲		۸۹، ۱۷	توبه از شرک به خدا و پذیرش دین اسلام،	اهل استغفار	استغفارکنندگان	
۰/۵۰	۱		۱۷	اطاعت از اوامر الهی و رسولش	استغفار	فرمانبران	
۱/۰۱	۲		۱۴۵، ۱۴۴	پایداری در دین	شکر نعمت دین	شکرگزاران	
۱/۰۱	۲		۱۶۰، ۱۵۹	توکل بخدا در جهاد	اعتماد به خدا	توکل‌کنندگان	
۳۰/۱۵	۶۰		جمع				

در سوره آل عمران ۶۰ آیه، معادل ۳۰/۱۵ درصد آیات آن درباره گروه‌های انسانی هم‌نوا با معیارهای قرآنی می‌باشد. در این سوره تاکید آیات بر پیروی از خدا و رسول خداست. همچنین بیشتر آیات، ولایت و سرپرستی اهل ایمان را مورد توجه و دقت قرار می‌دهند. کافران و مشرکان از اهل کتاب و غیر اهل کتاب را کسانی می‌داند که از پیروی حق و رسول خدا، سر پیچیده و ولایت حقه پیامبر اسلام (ص) را تکذیب می‌کنند. این سوره مهم‌ترین ادله خداوند بر حقانیت دین مبین اسلام است. به گونه‌ای که کسانی از اهل کتاب که با آمدن دلیل و برهان، بازهم از پیروی دستور الهی و اطاعت از پیامبر اسلام سر پیچی می‌کنند، همه آنها را کافر و مشرک دانسته و بشارت به عذاب الهی می‌دهد. همچنین پیروان این دین را مؤمنان واقعی برمی‌شمارد. البته از اهل کتاب کسانی که به خدا ایمان داشته، نماز به پا دارند و زکات و جزیه بدهند را نیز مؤمن قلمداد می‌کند.

جدول ۴: توزیع آماری گروه‌های هم‌نوا در دو سوره بقره و آل عمران

جمع	درصد		فراوانی		هم‌نوا گرایان
	بقره	آل عمران	آل عمران	بقره	
۴/۱۲	۲۰	۵/۰۳	۳/۴۹	۱۰	متقیان رستگاران
۰/۴۱	۲	-	۰/۰۶۹	-	خلشعین
۰/۸۲	۴	۲/۰۱	-	۴	خردمندان
۰/۲۱	۱	-	۰/۰۳۵	-	صالحان و شایستگان
۸/۸۵	۴۳	۱۰/۵۵	۷/۶۹	۲۱	مؤمنان
۵/۱۴	۲۵	۶/۵۳	۴/۲۰	۱۳	نیکوکاران پرهیزکاران راستگویان
۱/۸۵	۹	۲/۰۱	۱/۷۵	۴	صابران
۰/۲۱	۱	۰/۵۰	-	۱	اتفاق‌کنندگان
۰/۴۱	۲	۱/۰۱	-	۲	استغفارکنندگان
۰/۲۱	۱	۰/۵۰	-	۱	فرمانبران
۰/۴۱	۲	۱/۰۱	-	۲	شکرگزاران
۰/۴۱	۲	۱/۰۱	-	۲	توکل‌کنندگان
۲۲/۷۹	۱۱۲		نعمت داده شدگان		جمع کل

همان‌طور که مشاهده می‌شود از ۴۸۶ آیه مربوط به دو سوره مورد مطالعه، ۲۲/۷۹ آیه‌ها درباره کسانی است که مورد لطف خداوند قرار گرفته و به آنها نعمت داده شده است. این گروه‌ها کسانی هستند که در راه خداوند هر نوع رنج و مشقتی را تحمل کرده، برای آبادانی جامعه و سلامتی افراد آن تلاش می‌کنند. نه تنها به عبادات فردی می‌پردازند بلکه مسائل اجتماعی از مهم‌ترین دغدغه‌هایشان می‌باشد. با پرداخت زکات و انفاق و حضور در جبهه‌های حق علیه باطل، صبر و اجرای عدالت، ایمان به خدا، رسول و کتاب و قیامتش، برای سعادت همه جانبه خود و جامعه می‌کوشند.

۶- گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی

این بخش به معرفی کسانی می‌پردازد که در گروه ناهمنوایان با معیارهای قرآنی قرار می‌گیرند؛ برای مثال، مؤمنان با مشرکان ناهمنوا هستند. این دو گروه براساس معیارهای دینداری و ایمان به خدا دسته‌بندی شده‌اند. البته معیارهای دیگری نیز وجود دارد، که به اجمال در جداول زیر آورده شده‌اند.

ناهمنوایان با معیارهای قرآنی چه کسانی هستند؟

ناهمنوایان از منظر جامعه‌شناسی، کج‌رفتارانی هستند که انحرافات و آسیب‌های اجتماعی و جامعه‌ی (Socialdeviance) را به وجود می‌آورند (احمدی، ۱۳۸۴ و صدیق سروستانی، ۱۳۸۶ و شیخاوندی، ۱۳۸۲).

منافقان در سوره بقره

نکته قابل توجه گروه منافقان هستند که صفات گروه‌های منحرف دیگر را به نوعی در خود دارند. منافقان همان گروهی هستند که خدعه می‌کنند و همه حقایق را مسخره و کتمان می‌نمایند اما بیانات زیبا و دلنشین و حق به‌جانبی دارند که گاهی موجب فریب اهل ایمان شده و از این طریق خشم خدا را نیز بر می‌انگیزند. اینان منحرفان واقعی هستند که خود به شاخه‌های دیگری دسته‌بندی می‌گردند.

جدول ۵: توزیع آماری ویژگی‌های منافقان در سوره بقره

درصد	فراوانی	پیامد رفتارهای اجتماعی منحرف (ویژگی جامعه)	سوره آیه	چرایی انحراف		ناهمنوایان با معیارهای قرآن
				اجتماعی	فردی	
۶/۳۰	۱۸	شیطان پرستی، فساد در جامعه به اسم اصلاح، فرورفتن جامعه در تاریکی و تیرگی نفاق	از آیه ۸ تا ۲۰ و ۷۵ تا ۷۷، ۷۹	خدعه، نیرنگ، فریب اهل ایمان، تظاهر به ایمان، همدستی با شیاطین، زیانکاری در تجارت گمراهی، انکار عذاب خدا بر خود	مریض بودن دل، بی‌خرد و بی‌بصیرت، خریدار گمراهی ندیدن راه از چاه و حق از باطل، کر و گنگ و کور، نسبت جهل به خدا دادن	منافقان

همان‌طور که مشاهده می‌شود ۱۸ آیه در سوره بقره به معرفی ویژگی‌های منافقان می‌پردازد که در صد بالایی (۶/۳۰) را به خود اختصاص داده است.

الف- توصیف ناهمنوا گرایان در سوره بقره در جدول شماره ۶

جدول ۶: توزیع آماری ویژگی‌های منحرفان و آسیب‌ها در سوره بقره

درصد	فراوانی	پایامد رفتارهای اجتماعی منحرف (ویژگی جامعه)	آیه	چرایی انحرافات		ویژگیها منحرفان
				فردی	اجتماعی	
۸/۰۴	۲۳	عدم هدایت، ضرر در تجارت، ماندن در تاریکی، کر و گنگ و کور به حقایق، فساد در زمین، حق ناشناسی و پیروی از شیطان، حریص در مال‌اندوزی، تمسخر دین و مؤمنان، قتل و کشتار انبیاء و مومنین، ایجاد ناامنی، بی‌نظمی و نابسامانی	۶، ۸، ۳۹، ۹۰، ۹۱، ۹۳، ۹۸، ۹۹، ۱۰۲، ۱۶۳، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۷، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۶۴، ۲۸۷	تکذیب آیه‌های خداوند (تکذیب راهنما و ولی خداوند)، عنادورزی با حق و انبیاء، انفاق با ریا و خود نمایی و آزار و اذیت...	قادر به فهم حقایق نیستند، حسودند، دشمن فرشته‌ها هستند، کر و گنگ و کورند...	کافران
۶/۶۴	۱۹		از آیه ۲۰ تا ۲۰۷ و ۲۰۳، ۲۰۴	خدعه و نیرنگ و فریب اهل ایمان و تظاهر به ایمن و همدست شیاطین	مریض بودن دل‌هایشان و بی‌خرد و خریداران گمراهی	منافقان
۱/۳۹	۴		۱۱، ۱۲، ۲۰۵، ۲۰۶	فساد در زمین به بهانه اصلاح	فاقد شعور و خرد	مفسدان
۱/۰۴۸	۳		۱۳، ۶۷، ۱۴۲	جاهل و نادان		سفهاء، احمق
۱/۰۴۸	۳		۱۳، ۱۴، ۸۷	تمسخر مؤمنان / به دنبال تجارت	همراهی با شیطان	گمراهان حق
۱/۳۹	۴		۲۷، ۸۳، ۸۵، ۱۰۰	پیمان و عهد خدا را می‌شکنند. آن چه خداوند امر به پیوند فرموده، قطع می‌کنند. زیانکاراند		فاسقان
۱/۳۹	۴		۶۴، ۶۵، ۱۲۱، ۱۴۰	کافران به کتاب حق - قطع رحم کنندگان - فساد در بین اهل زمین	حق ناشناسان	زیانکاران
۴/۸۹	۱۴		۶۰، ۹۲، ۹۵، ۹۶، ۱۱۴، ۱۲۳، ۱۴۶، ۱۵۰، ۱۹۰، ۲۲۹، ۲۴۶، ۲۵۵، ۲۵۸	عدم پذیرش پیشوایی خلیفه خدا، حریص به اموال دنیا، کشتندگان انبیاء، منع کننده از مساجد، روی گردان از جهاد، انفاق نمی‌کنند، ادعای خدایی	ناصالح و ناشایست	ستمکمل
۰/۳۵	۱		۱۳۰	پشت‌کنندگان به آیین ابراهیم		ناکسان
۱/۷۵	۵		۹۱، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۹۱	شرک به خدا		مشرکان
۰/۳۵	۱		۲۰۹	سرپیچی از راهنمای الهی		خطاکاران
۲۸/۳۲	۸۱					

در سوره مبارکه بقره، ۸۱ آیه معادل ۲۸/۳۲ درصد راجع به ویژگی‌های گروه‌های انسانی ناهمنوا با معیارهای قرآنی بحث می‌کند. از مهم‌ترین پیامدهای شیوع این ویژگی‌ها در جامعه، افزایش فساد و تبه‌کاری، قتل، خونریزی به ناحق و ناامنی در جامعه می‌باشد.

ب- توصیف ناهمنوا گرایان در سوره آل عمران

جدول ۷: توزیع آماری گروه‌های انسانی ناهمنوا با معیارهای قرآنی در سوره آل عمران

درصد	فراوانی	پیامد رفتارهای اجتماعی منحرف (ویژگی جامعه)	آیه	چرایی انحرافات		ویژگیها منحرفان
				فردی	اجتماعی	
۱۶/۰۸	۳۲	رواج آیین و اعتقاداتی غیر از اسلام در جامعه، کشتن انبیاء و مومنین و ایجاد ناامنی در جامعه، دنیاپرستی و مال اندوزی، شیوع نیرنگ و فریب و خدعه در جامعه، فساد در زمین، انکار ولایت و پیشوایی	۱۳، ۱۲، ۱۱، ۹، ۳، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۵۵، ۵۶، ۶۱، ۸۳، ۸۶، ۸۷، ۹۰، ۹۱، ۹۴، ۹۷، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۴۱، ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۶	تکذیب آیه‌های خداوند (تکذیب راهنما و ولی خداوند)، کشتن انبیاء و مؤمنان، روی گردانی از اطاعت خدا و رسول، مجادله در باره عیسی، گزینش دین غیر حق، بر خورداری از لعنت خداوند، نسبت دروغ بر خدا، صرف مال برای پیشرفت دنیایی، درصد نابودی اسلام...	قادر به فهم حقایق نیستند، حسودند، دشمن فرشته‌ها، کر و گنگ و کورند، سیه‌رویند...	کافران
۴/۰۲	۸	خداوند و جانشینان او بر زمین، یاری طلبیدن از کافران و شیطان	اشاره غیر مستقیم به منافقان در آیات: ۱۱۹، ۷۸، ۷۲، ۱۲۰، ۱۵۶، ۱۶۷، ۱۷۳ و ۱۸۱	خدعه و نیرنگ و فریب اهل ایمان و تظاهر به ایمان و همدست شیاطین	مریضی دل‌هایشان، بی‌خرد و خریداران گمراهی	منافقان
۰/۵۰	۱		۶۳	فساد در زمین به بهانه اصلاح	فاقد شعور و بی‌خرد	مفسدان
۰/۵۰	۱		۹۰، ۱۴	پیرو هوای نفس، کفر بعد از ایمان	همراهی با شیطان	گمراهان از راه حق
۰/۵۰	۱		۸۲	روی گردانی از حق		فاسقان
۱/۵۱	۳		۱۴۹، ۱۱۰	اختیار دینی غیر از اسلام، یاری از کافران	حق شناسان	زیانکاران
۲/۰۱	۴		۱۴۰، ۱۲۸، ۵۷، ۱۹۲	عدم پذیرش پیشوایی خلیفه خدا، کافر پیشه	ناصالح و ناشایست	ستمک‌ر
۰/۵۰	۱		۱۳	ناامنی در جامعه، ایجاد هراس	حس کینه توزی	جنگجویان کافر
۲۵/۶۳	۵۱			جمع		

در سوره مبارکه آل عمران، ۵۱ آیه معادل ۲۵/۶۳ درصد آیات راجع به ویژگی‌های گروه‌های انسانی ناهمنوا با معیارهای قرآنی بحث می‌کند. پیامد شیوع این ویژگی‌ها در جامعه، فساد در زمین، کشتن به‌ناحق رسولان و مؤمنان، عدم پذیرش ولایت و سرپرستی خداوند و رسول اسلام، رواج شرک و کفر در جامعه با نپذیرفتن دین مبین اسلام و همراهی با شیطان می‌باشد.

در مجموع دو سوره بقره و آل عمران، ۱۱۳۲ آیه معادل ۲۷/۲۲ درصد درباره ویژگی‌های گروه‌های انسانی ناهمنوا با معیارهای قرآنی بحث می‌کند.

جدول ۸: توزیع آماری گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی در دو سوره

ردیف	منحرفان	فراوانی		درصد		جمع	
		بقره	آل عمران	بقره	آل عمران	فراوانی	درصد
۱	کافران	۲۳	۳۲	۸/۰۴	۱۶/۰۸	۵۵	۲۴/۱۱
۲	منافقان	۱۹	۸	۶/۶۴	۴/۰۲	۲۷	۹/۶۶
۳	مفسدان	۴	۱	۱/۳۹	۰/۵۰	۵	۱/۸۹
۴	فاسقان	۴	۱	۱/۳۹	۰/۵۰	۵	۱/۸۹
۵	زبانکاران	۴	۳	۱/۳۹	۱/۵۱	۷	۲/۹۰
۶	ستمک‌کنندگان	۱۴	۴	۴/۸۹	۲/۰۱	۲۸	۶/۹۰
۷	سفهاء (کم‌خردان)	۴	-	۱/۰۴۸	-	۴	۱/۰۴۸
۸	گمراهان	۴	۱	۱/۰۴۸	۰/۵۰	۵	۱/۵۵
۹	مشرکان	۵	۱	۱/۷۵	۰/۵۰	۶	۲/۲۵
۱۰	خطاکاران	۱	-	۰/۳۵	-	۱	۰/۳۵
۱۱	ناکثان	۱	-	۰/۳۵	-	۱	۰/۳۵

در جدول بالا میزان گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی در دو سوره بقره، آل عمران محاسبه شده است. براساس سوره مبارکه حمد، گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی، در دو دسته بزرگ به نام گمراهان و مغضوبین آورده شده است. با پیروی از این سوره، برای جمع و جور شدن جدول، گروه‌ها را در هم ادغام شده است تا میزان جدیدی به دست آید. در دسته‌بندی جدید، گروه کافران و منافقان، مفسدان، فاسقان، مشرکان، ناکثان و ستمکاران به گروه مغضوبین و سپس گروه‌های زبانکاران، نادمین، سفهاء، گمراهان، خیانتکاران و خطاکاران به گروه گمراهان (ضالین) مقوله‌بندی شده‌اند.

این عملیات در جدول شماره ۹ نمایش داده شده است.

جدول ۹: توزیع آماری گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی براساس توصیف سوره حمد

ردیف	منحرفان	فراوانی		درصد		جمع: ۴۸۶ آیه
		بقره	آل عمران	بقره	آل عمران	
۱	مغضوبین	۶۹	۴۷	۲۴/۱۳	۲۳/۶۲	۱۱۶
۲	ضالین	۱۲	۴	۴/۲۰	۲/۰۱	۱۶

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، مغضوبین در سوره بقره بیشترین فراوانی را دارد. (۶۹ مورد) در این دو سوره مدنی، ۱۱۶ آیه از مجموع ۴۸۶ آیه، به مغضوبین خطاب شده است. یعنی معادل ۲۳/۸۷ درصد آیات به این گروه اختصاص یافته است.

گمراهان و یا ضالین، در سوره بقره با فراوانی ۱۲ مورد و میزان ۴/۲۰ درصد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده است.

نکته قابل توجه این است که خداوند متعال در این دو سوره بیشترین خطابش به ناهمنواگرایان غضب شده می‌باشد. (۲۳/۸۷) غضب‌شدگان کسانی هستند که آگاهانه و از روی عمد برخلاف معیارهای قرآنی رفتار می‌کنند. اما گمراهان یا بر اثر جهل و کم‌خردی و یا به دلیل اشتباه و خطا راهی می‌روند و عملی انجام می‌دهند که خلاف معیارهای قرآنی است و اگر به آگاهی برسند و توبه کنند، به استناد آیات قرآن، خداوند متعال گناهی را که بر اثر غفلت و فراموشی و عدم آگاهی انجام گرفته، می‌بخشد و اگر گمراهان تلاش نمایند تا از راهی که برگزیده‌اند، برگردند، آنها را به عنوان توبه‌کنندگان می‌پذیرد.

دسته‌بندی گروه‌های قرآنی بر اساس معیار باور دینی

براساس باور دینی و اعمالی که در راستای این اعتقادات انجام می‌گیرد، انسان‌ها به گروه‌های زیر مقوله‌بندی (Category) می‌گردند.

مؤمنان در مقابل مشرکان، بنی اسرائیل در مقابل فرعونیان، نیکوکاران در مقابل ستمکاران.

اهل ایمان در مقابل کافران، خاشعان در مقابل متکبران، فاسدان در مقابل مصلحان.

پیمان‌شکنان در مقابل وفاداران به عهد و پیمان، خداپرستان در مقابل شیطان پرستان.

مطیعان محض اوامر الهی در مقابل طغیان‌گران در برابر حق و...

با دقت در این دسته‌بندی‌ها، در دو سوره بقره و آل عمران، ملاک برتری هر قومی بر قوم دیگر، رفتار و عملکرد براساس اعتقادات دینی است. اثری از نژاد و خون، زبان و نماد، ثروت، محیط جغرافیایی و دیگر ملاک‌های اعتباری این جهانی که مورد توجه انسان‌شناسان و طرفداران قومی و نژادی در عصر حاضر می‌باشد، در قرآن دیده نمی‌شود بلکه اساس تقوا است که سبب برتری قومی بر قوم دیگر می‌شود. اهل تقوا همیشه محبوب و اهل نفاق و کفر همیشه منفور بوده‌اند. این امکان وجود دارد که دو قوم دور از

هم به دلیل اعتقادات مشترک، یک قوم محسوب شوند. همچنان که مسلمانان زمان ابراهیم از اسلاف مسلمانان زمان پیامبر(ص) محسوب می‌شوند. زیرا هر دو موحد و یکتاپرست و معتقد به دین حنیف می‌باشند. و به تعبیر بوگاردوس فاصله اجتماعی آنها بسیار اندک است (بیکر، ۱۳۸۶: ۱۳۰)؛ رفیع پور، ۱۳۷۲: ۲۰۷) اگر چه دارای فاصله زمانی و مکانی (جغرافیایی) هستند.

۷- نتیجه

معیارهای دسته‌بندی گروه‌ها در جامعه‌شناسی، معیارهای اجتماعی هستند. جامعه‌شناسان براساس وسعت، تعداد جمعیت، میزان انعطاف‌پذیری گروه‌ها، نحوه ساخت‌یابی آنها، میزان نفوذی که بر محیط پیرامونی خود دارند و غیره، به دسته‌بندی گروه‌ها پرداخته‌اند.

در قرآن کریم به معیارهایی که سرنوشت و سعادت انسان را رقم می‌زند، توجه شده است. یعنی تاکید بر معیار باور دینی و اعتقاد به سه اصل اساسی توحید و نبوت و معاد که هدف از خلقت را توجیه می‌کند و در آیه‌های بسیاری تکرار شده‌اند.

معیار بعدی انتخاب راه زندگی است. سوره حمد، سه راهی را که انسان‌ها در طول دوران زندگی خود انتخاب کرده و زندگی و سرنوشت خود را رقم می‌زنند، آشکار می‌سازد:

الف- راه مستقیمی که خاص کسانی است که به آنها نعمت ارزانی شده است.

ب- راه کسانی که مورد خشم و غضب خدا هستند.

ج- راه کسانی که گمراهند و راه هدایت را نمی‌شناسند، یعنی راه جاهلان.

در قرآن کریم فرد و جامعه هر دو مهم هستند. باور دینی و انتخاب مسیر زندگی اگرچه فردی است اما بازتاب اجتماعی دارد. به استناد آیات بررسی شده، هدایت‌یافتگان کسانی هستند که راه تقوا را برگزیده‌اند. این‌ها در ایثار و انفاق و جهاد سبقت می‌گیرند و برای اشاعه‌ی نیکی‌ها و عدالت در جامعه تلاش مادی و معنوی می‌کنند. مانند انفاق در آشکار و پنهان که اثر فقرزدایی دارد. صبر در مراحل سخت زندگی با اتکاء بر نماز و روزه، که انسان را در برابر زورگویان و قلدبران مقاوم می‌کند. آموزش این معیارها به گونه‌ای که در نظام ارزش‌های وجودی فرد قرار گیرد، سعادت زندگی فردی و اجتماعی را ضمانت می‌کند.

کسانی که راه غضب‌شدگان را برمی‌گزینند، پیرو شیطان هستند و موجب اشاعه‌ی انحرافات و تبهکاری‌ها در جامعه می‌شوند. آسیب‌های ناشی از این انحرافات، صدمات جبران‌ناپذیری را بر هویت ملی و فردی آحاد جامعه وارد می‌سازد. برای مثال؛ در جامعه‌ی تبهکار، شیطان و شیطان‌پرستی جایگزین خدا و خداپرستی، زشتی‌ها و پلشتی‌ها جایگزین زیبایی‌ها و نیکی‌ها می‌شود، امنیت و آرامش از جامعه رخت برمی‌بندد. دسیسه‌ها و نقشه‌های شوم علیه یکدیگر رواج می‌یابد، ثبات و نظم مختل می‌شود و همه‌جا را هرج و مرج فرا می‌گیرد و سرانجام جامعه در سراسیمه‌ی سقوط مرگباری که برگشت‌ناپذیر است قرار می‌گیرد.

گروه‌های هم‌نوا با معیارهای قرآنی در دو سوره بقره و آل عمران شامل متقین، خاشعین، صالحان و شایستگان، مؤمنان، صابران، نیکوکاران، پرهیزکاران و راستگویان هستند.

البته تعداد آنها در کل قرآن کریم فراتر از این چند گروه است.

گروه‌های انسانی پس از شکل‌گیری، به دنبال پیدا کردن مسیرهای خاصی برای رفع نیازهای اساسی خود هستند. رسیدن به اهداف، دسترسی به ابزارهایی را می‌طلبد برای مثال انسان برای این که شناخت و معرفت پیدا کند و حد و حدود را بشناسد، نیازمند آموزش می‌باشد تا بتواند به کار گیرد. اینجاست که کلیدی‌ترین واژه جامعه‌شناسی یعنی فرآیند اجتماعی شدن معنا می‌یابد. این فرآیند درون ساخت‌های اجتماعی اتفاق می‌افتد. پیامد این فرآیند، کارکردهایی است که نظم اجتماعی را تضمین می‌کند. انسان مانند سایر حیوانات به تنهایی قادر نیست که نیازهایش را برآورده سازد، زیرا فاقد قابلیت‌های فیزیکی و مکانیزم‌های دفاعی بدنی قوی مانند سایر حیوانات می‌باشد. اما خداوند او را به ابزار عقل مجهز کرده و غریزه در او تحلیل رفته است. همچنین همه چیز را برای انسان آفریده تا با استفاده از علم و عقل خود و راهنمایی که برایش فرستاده، از آنها بهره کافی و وافی برد اما در برابر خالق هستی مطیع محض باشد و طغیان نکند. یعنی استفاده از علم و عقل باطنی و عقل بیرونی (پیامبران) او را به کمال و اوج هستی می‌رساند. حال اگر غفلت کند و از این دو ابزار به نیکویی استفاده نکند به پایین‌ترین درجه خلقت یعنی اسفل سافلین (نک: تین/ ۴ و ۵) تنزل می‌کند.

به استناد آیه‌هایی که بررسی شد، انسان برای رسیدن به سعادت، می‌تواند بر اساس معیارهای قرآنی کنش کند. یعنی با پیشه کردن تقوای الهی و گزینش راه نعمت داده‌شدگان.

گروه‌های ناهمنوا با معیارهای قرآنی در دو سوره بقره و آل عمران شامل گروه‌های زیر می‌باشند؛ منافقان، کافران، سفهاء (احمق‌ها)، فاسقان، ستمکاران، گمراهان، زینکاران، ناکسان، مشرکان، خطاکاران. براساس باور دینی و اعمالی که در راستای این اعتقادات انجام می‌گیرد، انسان‌ها به گروه‌های زیر مقوله‌بندی می‌گردند: مؤمنان در مقابل مشرکان، بنی‌اسرائیل در مقابل فرعونیان، نیکوکاران در مقابل ستمکاران، اهل ایمان در مقابل کافران و...

پیشنهاد می‌شود برای ارائه الگوی مناسب رفتاری برای جوان امروز، در آموزش و پرورش و در دانشگاه‌ها، برنامه‌های درسی و سرفصل‌های برخی از کتب درسی بازنگری و بازنویسی و ویژگی‌های گروه‌های هم‌نوا با معیارهای قرآنی در آنها گنجانده شود. برای تفهیم و ایجاد انگیزه در پذیرش ویژگی‌ها و رفتارهای پسندیده گروه‌های هدایت‌یافته و همچنین دوری از ویژگی‌ها و رفتارهای ناپسند گروه‌های غضب‌شده در نسل جوان، برنامه‌های فوق درسی، کارگاه‌های آموزشی، انجمن‌های علمی و بسیج دانشجویی نقش اساسی دارند. اصحاب رسانه با ساخت فیلم، طنز، سریال، میزگردهای علمی فرهنگی جوان‌پسند می‌توانند در برجسته کردن رفتارهای مثبت و منفی هدایت‌یافتگان و گم‌گشتگان در جامعه، نقش محوری خود را ایفا نمایند.

نخبگان علمی حوزه‌های دینی، برای قرائت قرآن کریم، آموزشی را طراحی نمایند تا جوان از توجه ظاهری به توجه باطنی و از برداشت‌های فردگونه محض به برداشت‌های جمعی و دگرخواهانه روی آورد و خود تلاش نماید که به اوصاف پسندیده اهل نعمت نایل آید. زیرا قرآن برای زندگی کردن و سعادت‌مند شدن واقعی نازل شده است.

منابع

قرآن کریم؛ ترجمه: محمدرضا صفوی.

- ۱- آرون، ریمون (۱۳۷۰)؛ مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، باقر پرهام، تهران، شرکت سهامی، چاپ دوم.
- ۲- احمدی، حبیب (۱۳۸۴)؛ جامعه‌شناسی انحرافات، تهران، سمت، چاپ اول.
- ۳- ابن خلدون، عبدالرحمان بن محمد (۱۳۶۲)؛ مقدمه ابن خلدون، محمد پروین گنابادی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۴- بیکر، ترزال (۱۳۸۶)؛ روش تحقیق نظری در علوم اجتماعی، هوشنگ نایی، دانشگاه پیام نور، چاپ دوم.
- ۵- تنهایی، ح.ا. (۱۳۸۲)؛ جامعه‌شناسی نظری مبانی، اصول و مفاهیم (مطالعه ای در باب جامعه‌شناسی معرفت علم جامعه‌شناختی)، تهران، انتشارات برنا، چاپ اول.
- ۶- تنهایی، ح.ا. (۱۳۷۹)؛ درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، انتشارات نی نگار، نشر مرنديز، چاپ چهارم.
- ۷- توسلی، غلام‌عباس (۱۳۷۰)؛ نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، سمت، چاپ دوم.
- ۸- توسلی، غلام‌عباس (۱۳۷۶)؛ فرجام جدال جامعه‌شناسی خرد و کلان، دانشگاه علوم اجتماعی دانشگاه تهران، مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، ۱، ۱-۱۸.
- ۹- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۹۸۰)؛ الذریعة الی مکرم الشریعة، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- ۱۰- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۲)؛ کند و کاوها و پنداشته‌ها- مقدمه‌ی بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم.
- ۱۱- ریتزر، جورج (۱۳۷۴)؛ نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، محسن ثلاثی، انتشارات علمی، چاپ اول.
- ۱۲- ریتزر، جورج؛ داگلاس، جی. گودمن (۱۳۹۰)؛ جامعه‌شناسی مدرن، خلیل میرزایی و عباس لطفی زاده، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان، چاپ اول.
- ۱۳- ساروخانی، باقر (۱۳۷۱)؛ جامعه‌شناسی ارتباطات، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ سوم.
- ۱۴- شیخاوندی، داور (۱۳۸۴)؛ جامعه‌شناسی انحرافات و مسائل جامعه‌ی ایران، نشر قطره، چاپ اول.
- ۱۵- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۶)؛ آسیب‌شناسی اجتماعی جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، سمت، چاپ اول.
- ۱۶- صفوی، محمدرضا (۱۳۸۷)؛ ترجمه قرآن بر اساس میزان همراه با توضیحات و نکات تفسیری، قم، نشر فقه، چاپ اول.
- ۱۷- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۲)؛ تفسیر میزان، جلد چهارم، قم، انتشارات دارالعلم.
- ۱۸- عضدانلو، حمید (۱۳۸۶)؛ آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، تهران، نشرنی، چاپ دوم.
- ۱۹- کسل، فیلیپ (۱۳۸۳)؛ چکیده آثار گیدنز، حسن چاووشیان، تهران، ققنوس.
- ۲۰- کوئن، بروس (۱۳۷۳)؛ مبانی جامعه‌شناسی، غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل، تهران، سمت، چاپ سوم.
- ۲۱- گورویج، ژرژ (۱۳۵۶)؛ تاریخ مختصر جامعه‌شناسی، باقر پرهام، تهران، کتابهای سیمرخ، چاپ چهارم.
- ۲۲- گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن (۱۳۸۸)؛ جامعه‌شناسی با تجدید نظر کامل و روز آمد شده، حسن چاووشیان، نشر نی، چاپ سوم.

- ۲۳- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸)؛ تاریخ و جامعه، مجموع آثار شهید مطهری، انتشارت صدرا.
- ۲۴- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸)؛ تکامل اجتماعی انسان در تاریخ نبرد حق و باطل، مجموع آثار شهید مطهری، انتشارت صدرا.
- ۲۵- العامری النیسابوری، محمد بن یوسف (۱۳۳۶)؛ السعادة و الإسعاد فی السیرة الإنسانیة، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۶- العربی الخطابی، محمد (۱۹۸۸)؛ موسوعة التراث الفکری العربی الاسلامی، جلد ۱، به نقل از: شمس الدین، عبدالامیر، المذهب التربوی عند ابن سینا من خلال فلسفته العلمیة، بیروت، الشركة العالمیة للكتاب، چاپ اول.
- ۲۷- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۶)؛ تفسیر نمونه، قم، دارالکتاب الاسلامیة.
- 28 Balandier, Georges (1974); Gurvitch, Trans by M.A. Thomson and K.A. Thompson, New York, Harper & Row, Publishers.
- 29 Bosserman, Phillip (1968); *Dialectical Sociology: An Analysis of the Sociology of Georges Gurvitch*, Boston: Porter Sargent Publisher, Extending Horizons Books.
- 30- Cardoso, F.H. (1972); *Development and underdevelopment in Latin America*, New Left Review, 74.
- 31- Featherstone, M. (1990); *Global Culture, Nationalism, "Globalization" and Modernity*, London: Sage.
- 32- Furtado, C. (1984); *the economic Growth of Brazil: A Survey from Colonial to Modern Times* Westport, Ont, Greenwood Press.
- 33- Giddens, Anthony & Birdsall, Karen (2009); *Sociology, Translation*, Hassan Chawooshian, Nashre Ney, 4th Ed.
- 34- Giddens, Anthony (1990); *The Consequences of Modernity*, Cambridge: polity presses Stanford, Stanford University.
- 35- Johnson, Allen G. (2000); *the Blackwell Dictionary of Sociology*, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- 36- Marshall, Gordon (1996); *Oxford Concise Dictionary of Sociology*, Oxford: Oxford University press.
- 37- Merton, K. Robert (1968); *Social Theory and Social Structure*, New York, Free Press.
- 38- Michell G. Duncan, A. (1979); *A New Dictionary of Sociology*, London and Henley, Rutledge and Kegan Oaul.
- 39- Robertson, R. (1992); *Globalization, Society theory and Global Culture*, London, Sage.
- 40- Wallerstein, Immanuel (1974); *the Modern World System*, New York, Academic Press.